

Bizonytalanul

Oláh Judit: Visszatérés Epipóba

Balogh Tamás

Szorongva ültem le a monitor elé, ám a film néhány emlékezetes pillanattól eltekintve hidegen hagyott, sőt, olykor kifejezetten zavart – Balogh Tamás recenziója Oláh Judit *Visszatérés Epipóba* című filmjéről.

Nehezen tudtam rávenni magam, hogy megnézzem a *Visszatérés Epipóba* című filmet. Sipos Pál, a szendrői nyaraltatások legendás vezetője, akiről ma már tudom, hogy fiatalokat molesztált, a magartanárom volt a nyolcvanas évek elején. Sok könyvet, ami akkortájt talán elkerült volna, ő adott a kezembe, neki köszönhetem, hogy gimnazistaként járhattam Géher István csütörtök esti egyetemi különóráira, és még sok mindenért hálás vagyok neki. Több barátom is részt vett a nevezetes szendrői nyaraltatásokon, olyan is, aki aztán Sipos kollegája volt a tévében, s még később, amikor egykori tanáromnak a televíziózást is abba kellett hagynia, jóhiszeműen munkát adott neki. Bár nem lehettem szendrői, én is megéreztem valamit Sipos bűverejéből: képes volt elérni, hogy a közelségét keressük, és az általa teremtett vagy köré képzelte világba vágyakozzunk.

Szorongva ültem le tehát a monitor elé, ám a film néhány emlékezetes pillanattól eltekintve hidegen hagyott, sőt, olykor kifejezetten zavart. Csak utólag, a következtetlenségein, megoldatlanságain, megkérdőjelezhető megoldásain elgondolkodva értettem meg, hogy mit is láttam.

A *Visszatérés Epipóba* egy lány történetét akarja elmesélni, nem pedig egy fiatal felnőttét és a vonzásába került fiatal fiúját – erre azonban igazából csak azután ébred rá a néző, hogy befejezte a filmet és megpróbálja magában összerakni a látottakat. A rendezőnőt nem „a Sipos-rejtély” megoldása érdekelte, hanem a saját történetét és fájdalmait kívánta megosztani vagy „kibeszélni”, egy lányét, akit a varázslatos táborokban, Epipo mesevilágában – mint a film kapcsán készült interjúkból kiderül, szinte véletlenül vagy automatikusan, bele sem gondolva abba, hogy mit tesznek – Közepes”-nek neveztek (túl sok Judit volt, ezért igazából „Középső” lett volna, csak az „nem hangzott jól”...). Oláh Juditot nem annyira és nem önmagában a nyilvános botrányt kirobbantató szexuális visszaélések ténye foglalkoztatta, hanem a táborokban elszenvedett vagy látott, s talán valamiként a súlyosabb dolgoknak utat nyitó apróbb-nagyobb bántásokat próbálta feldolgozni és a helyükre tenni – maga a botrány csak katalizálta benne a feldolgozás folyamatát. Mégse tudta elkerülni, hogy személyes hangvételi filmjét nézve ne „a Sipos-rejtély” megoldását keressük.

Bármennyire törekedett is a személyességre, Oláh Juditnak az egész történetet el kellett mondania. Személyes nézőpontot választott – ahhoz azonban, hogy a saját „partikuláris” története, annak kiskori és mostani része is értelmet kapjon, ismerni kell az egész történetet, tudnunk kell az akkori tábortörzsek világáról és a gimnáziumban történetekről, ahogy a nyaraltatások és a gimnáziumi tanítás végét jelentő alkuról és a későbbi tévés időszakról, valamint az ügy 2014-es kipattanásának körülményeiről is. A film három, vagy inkább négy százból áll össze. Az első Oláh Judit saját szendrői táborozásainak és érintőlegesen későbbi éveinek a történetébe enged betekintést archív filmfelvételek segítségével; ezeket a képsorokat a rendező narrációja kíséri. A második szál a történet 2014-es kipattanása után a rendező kezdeményezésére szerveződött terápiás csoport üléséről készült, ám alighanem a film kedvéért újra szimulált felvételek alkotják. A harmadik szál két szexuálisan bántalmazott fiú elbeszélése; egyikük, aki vállalja az arcát, s akivel nem a „legrosszabb” történet meg, szépen és összeszedetten beszél. Ő az, aki annak idején elmondta az apjának, hogy mit csinál velük Sipos. A másik megszólaltatott, egy súlyosan bántalmazott fiú – aki társával ellentétben alighanem nem jól szituált családba született – csak a hangját adta ahhoz a kevéshez, amit meg tudott osztani. (A *Visszatérés Epipóba* egyébként akaratlanul is azt a képzetet kelti, hogy csak az eleve szerencsésebbek jutottak – juthatnak? – el egyáltalán odáig, hogy megkísérelhessék feldolgozni a történeteket. De a szociális dimenzió direkt elemzése teljesen hiányzik a filmből.) Mindez pedig egy megrendezett, ügyetlenül eljátszott, didaktikus mondatoktól sem mentes, voltaképpen mégis elég homályos értelmű kerettörténetbe van foglalva. A rendező kislánya először menne táborba; a nyitó képkockákon azt a bornírt levelet olvassatják, amit a szülőnek előzetesen alá kell írnia, vállalva a felelősséget a gyerekére leselkedő veszélyekért. A film utolsó kockáin pedig azt látjuk, amint elindul a kislányt szállító autóbusz, vagyis az anyuka elengedte a lányát (és nyilván aláírta a nyilatkozatot), ráadásul jelezve búcsúzik tőle, azt a titkos nyelvet használva, melynek segítségével annak idején a szendrői nyaraltatásokon, „a néma napokon” érintkeztek egymással a gyerekek. A kerettörténethez még két rövid interjú is kapcsolódik, melyeket a rendező – érezhetően a film kedvéért – a saját szüleivel készített, akik annak idején láthatólag semmit sem érzékeltek kislányuk kínjaiból.

A filmből lassan kirajzolódik a rendező személyes története, aki sohasem érezte magát igazán jól Szendrőn. Bevallottan azért nem, mert nem tartozott a kiválasztottak közé. Számos kisebb-nagyobb megaláztatásnak volt szemtanúja, sőt részese, de mintha még ennél is többet fogott volna érzékeny antennáival, csak sokáig nem tudta megfogalmazni, hogy mi is volt a baj a tábortörzsekkel. Sokat elmond érzéseiről, hogy saját beszámolója szerint a későbbiekben került a találkozást az egykori szendrőiekkel, elfordult, ha meglátott valakit az utcán a régi ismerősök közül. Nem lehet véletlen, hogy az ügy 2014-es kipattanása után nagy szerepe volt egy terápiás csoport létrehívásában – ő kezdeményezte, hogy közösen beszéljék ki, beszéljék meg, dolgozzák fel a tábortörzsek történetét. És az is ő volt, aki megpróbálta becserkészni Sipost, hogy meggyőzze, álljon ki a nyilvánosság elé, vagy legalább készülő filmjében vállalja a szereplést. Ennek a személyes történetnek a bemutatása azonban feldarabolódik és ezért elsikkad a filmben, Oláh Judit motivációi nehezen, bizonytalanul tárulnak fel a nem beavatottak előtt. A filmet nézve nehezen fejthető vissza az a személyes folyamat, ami végül a film elkészítésére indította a rendezőt. Az egyszerű néző akaratlanul is azt a történetet látja a filmben, ahogyan általában tálaták-tálatják „a Sipos-ügyet”: a kirekesztettségérzésről, az érzéketlenségekről szóló, még nagyban személyes beszámolót a táborban zömében másokkal történt kisebb-nagyobb megaláztatások bemutatása követi, hogy végül szóba kerüljenek a szexuális molesztálások – amire többnyire az egész „Sipos-történet” kihagyozik. Ezt az érzést erősíti, hogy a Sipos által a táborban készített filmfelvételeket akkor mutatja meg nekünk a rendező, amikor rátér a táborban és a gimnáziumi időkben zajlott szexuális „játékokra” – ezek az archív felvételek pedig rossz minőségűek, roncsoltak, a felhólyagzott emulziótól zavarosak. Ez a szokványosnak tűnő filmes megoldás azt sugallja, hogy az elkövetett szexuális visszaélések mindent elrontanak; s ami még problematikusabb, azt a képzetet kelti, mintha csak a szexuális „játékok” miatt vetülne sötét árnyék a tábortörzsekre, melyeket – ellentétben a rendezővel – sokan igazi édenként éltek meg és csodálatos emlékként őriztek magukban... Való igaz, úgy tűnik, hogy a terápiás csoport résztvevői közül sokan ezzel a dilemmával – ezzel *is* – küszködnek (anélkül, hogy meg tudnák fogalmazni), s ezért igazi segítségnek élik meg az egykori történetek Oláh kezdeményezte felelevenítését. Csakhogy a rendező, az egykori kislány által készített film igazi kérdése *nem* ez – őt inkább az foglalkoztatja, hogyhogyan nem érezte *már akkor*, a nyaraltatásokon mindenki legalább kicsit rosszul magát, és van-e kapcsolat a táborban történt kisebb megaláztatások és a szexuális visszaélések között, pontosabban a molesztálások és a táborbeli játékok, rituálék között, amiket ő maga, sokakkal ellentétben, bántásként élt meg.

A filmre jellemző bizonytalanság, eldöntetlenség, eldönthetlenség – ami persze maga is a rendező érzéseit tükrözi – a különböző médiumok néha reflektálatlan használatában is megnyilvánul. A *Visszatérés Epipóba* rendezője gyakran használja a „film a filmben” fogását. A néző folyton úgy érzi, hogy értelmeznie kell a filmben szerepeltetett felvételeket – ami rendre lehetetlennek bizonyul. Oláh Judit tévés apukája egyike volt azon keveseknek, akit beengedtek a máskülönben zárt táborba (talán Siposnak tervei voltak vele?), a nyaralításokról fennmaradt archív felvételek jó része tőle származik. A képeket kísérő narrációjában a rendező végig arról beszél, hogy mennyire kényelmetlenül érezte magát a táborokban, miközben a régi felvételeken egy mosolygós kislányt látni – a néző pedig próbálja értelmezni ezt az ellentmondást, amire a *Visszatérés Epipóba* egyáltalán nem reflektál. Lehet, hogy a kislány az apukájának örült, és amikor azt látjuk, hogy körülvezeti őt a táborban, neki akar eldicsekedni azzal, hogy mégiscsak oda tartozik? Végre főszerepbe került, reflektorfényben állhatott, olyan szeretetteljes figyelemben volt része, amit Sipostól sosem kapott meg? Néha egyértelmű, hogy tudatosan bizonytalanságban akar hagyni a film. Nem mindig dönthető el, hogy az archív felvételek az adott kontextusban ugyanazt jelentik-e, amit eredetileg jelentettek, például a rajtuk megörökített események a filmbeli kontextusban megaláznak tűnhetnek, vagy egyenesen átszexualizálódnak, mondjuk, ahol a madzag végéről az almát testüket kicsavarva leenni próbáló gyerekek játékát látjuk. Ugyanez a bizonytalanság fogja el a nézőt, amikor egy régi felvételen Sipos műsorvezetőként egy ifjúsági adásban a hűség témájáról

kérdezi a gyerekeket... Elvileg ide tartoznak a Sipos által a táborban forgatott felvételek is, melyeket a rendezőnő érezhetően egyfajta tetőpontnak szánt. Vajon kiolvasható-e belőlük, hogy mire volt kíváncsi, mire fókuszált Sipos szeme? Óhatatlanul ezt kutatjuk – de hiába. Ezeknek a felvételeknek a beépítésekor azonban Oláh mintha egy pillanatra elfelejtette volna, hogy a képek más kontextusba helyezése nem egészen ártatlan dolog. Tudniillik a filmből az is tudható, hogy a „roncsoltság”-nak legfeljebb ha áttételes köze lehet ahhoz, amire a rendezőnő az adott helyen használja a felvételeket: a *Visszatérés Epipóban* felhasznált kópiák a sok másolgatástól lettek nagyon rossz minőségűek. Sipos megígérte a rendezőnőnek, hogy rendelkezésére bocsátja az eredeti felvételeket, de végig csak hitegette, azokat végül másoktól kellett begyűjteni. Talán elegendő lett volna azt kiemelni, hogy Sipos visszatartotta a felvételeket, hiszen ez is elég jellemző, ha talán nem is feltétlenül „beszédese” gesztus. De rögtön hozzátenném, hogy mivel keveset tudunk a történekekről, azt is csak másodkézből (gondolok itt Magyarai Péter 2014-es cikkére és a filmből kimaradt, ma már nyilvános interjújára), és a film megnézése után se lettünk igazán okosabbak, az egykori táborvezetőnek ezt a megnyilvánulását is többféleképpen lehet – lehetne – értelmezni.

Hasonlóan problematikus a hangsúlyozottan színpadias terápiais foglalkozások beépítése a filmbe (melyeket ráadásul úgy tűnik, a film kedvéért újra játszattak a rendező). Ezekben a képsorokon egymás egykori szerepeit próbálgatják a táborlakók. Nem mindegyikük tud és/vagy akar beszélni. Ezt a szálát éreztem a legproblematisabbnak az egész filmben. Az egykori táborlakók nem csak amiatt feszengenek, ami a nyaraltatásokon vagy a gimnáziumi éveken velük történt. Eleve meglévő rossz érzésüket nyilván csak tovább erősíti a „színházi” helyzet és az, hogy a szerepeket próbálgatva még egy filmben is szerepelnek a nagyközönség előtt. A kamera jelenléte nem segít sem a feldolgozásban, sem a filmbeli megnyílásban.

Oláh Judit is megpendíti azt a kérdést, hogy mit lehet tenni egy ilyen emberrel. Mint ismeretes, Sipos az akkor érvényes törvények értelmében már nem büntethető, mivel a nyolcvanas évek végén az őt leleplező apa nem csinált rendőrségi ügyet a dologból, a színpadok mögött alkut kínált neki – meg akarta kímélni a gyerekeket a szegénytől, és nem akarta olyan tortúrának kitenni őket, ami az ilyen eljárással járt volna, különösen, hogy egy ellenséges, elnyomó hatalommal kellett volna együttműködni (lehet, hogy Sipos ezt az eshetőséget is előre felmérte, és már csak ezért is biztonságban érezte magát, amikor gyerekeket molesztált). Amikor két évtized után nyilvánosságra kerültek a táborbeli és az iskolához köthető esetek, a filmben látható csoportterápián is részt vevő fiúk egyike segítette neki felszívódni. A film egyik legerősebb pillanata, amikor egyik társa nekiszegezi a kérdést: hogy tehette ezt? Azt válaszolja – de az arcát is látni kell –, hogy azt azért nem érdemelte volna meg a Sipos, hogy ízekre szedjék. Végül a rendezőnő erőfeszítéseiről is szó esik a filmben, aki igyekezett meggyőzni Sipost, hogy szólaljon meg, s ha lehet, tanúsítson őszinte megbánást és kérjen nyilvánosan bocsánatot. Nagyon érdekelne, mit mondana a nyilvánosságot vállalva egykori tanárom (nyilván a rendezőnőnek is mondott ezt-azt, amikor az felkereste, ezt azonban nem osztja meg filmjében). Lehet, kiderülne, hogy a motivációiban semmi démoni nem volt – amitől persze még hideglelősebb, lidércesebb lenne az, amit csinált. Ha jól értem, Oláh Judit azt sugallja, hogy Siposból valószínűleg hiányzik az önreflexió képessége – amit sok filozófus a lelkiismerettel azonosít –, és ezért abban sincs semmi meglepő, hogy nem képes számot adni az általa elkövetett dolgokról. De mint sok minden, ez is csak bizonytalanul van elővezetve a filmben. Ami bizonyos fokig persze érthető.

Sokak kínjain enyhítené, és általában is sokat jelentene, ha Sipos őszintén bocsánatot kérne. Elejét vehetné talán, hogy a traumák nemzedékeken át öröklődjenek (tudni lehet, hogy Sipos maga is bántalmazott volt). Azért is jó lenne tőle magától megtudni az ő verzióját, mert amíg nem látunk tisztán, vagy legalábbis: nem tudunk „mindent”, megint egy olyan történet kapcsán merül fel a bűn és felelősségrevonás kérdése, amelyet mindenféle célra fel lehet használni, ami sztereotípiákat erősíthet meg és általánosításokat generálhat (úgy érzem, Magyarinak az *Epipóból* végül kihagyott interjúja többet segíthet a tisztázásban, mint a film). Miért történhetek meg, hogyan történhetnek meg ilyen dolgok? Ennek tisztázása akkor sem lenne megspórolható, ha megfelelő törvénykezés, átlátható, méltányos és jól működő bírósági rendszer gondoskodna arról, hogy ha történnek is ilyen visszasságok vagy rémségek, ne maradhassanak büntetlenül. De a fontos az, hogy ne legyenek elmaszátolva.